

Jens Bruun, Jonas Lieberkind
og Heidi Bay Schunck

Unge, skole og demokrati

Hovedresultater af
ICCS 2016

Aarhus Universitetsforlag

Unge, skole og demokrati

Hovedresultater
af ICCS 2016

Jens Bruun, Jonas Lieberkind
og Heidi Bay Schunck

Unge, skole og demokrati
Hovedresultater af ICCS 2016

© Forfatterne og Aarhus Universitetsforlag

Omslagsdesign: Nethe Ellinge Nielsen, Trefold
Forlagsredaktion: Lea Albrechtsen
E-bogs produktion: Narayana Press
Bogen er sat med Minion

ISBN 978 87 7184 722 2

Aarhus Universitetsforlag
Finlandsgade 29
8200 Aarhus N
www.unipress.dk

DPU - DANMARKS INSTITUT FOR PÆDAGOGIK OG UDDANNELSE
AARHUS UNIVERSITET

FAGFÆLLE-
BEDØMT

Indhold

Del A

Internationale hovedresultater af ICCS 2016

- 1 Introduktion til ICCS 2016 9
- 2 Indledning 12
- 3 Kundskaber og færdigheder 19
 - ICCS 2016-test – indhold og opgavetyper 20
 - ICCS 2016-test – skala og testniveauer 24
 - ICCS 2016-test – opgaveeksempler 27
 - Resultater for kundskaber og færdigheder 39
 - Opsamling 59
- 4 Politisk interesse og deltagelse i samfundet 61
 - Politisk interesse 62
 - Politisk deltagelse 85
 - Opsamling 105
- 5 Holdninger og værdier 108
 - Borgeren 109
 - Det demokratiske system og globale trusler 126
 - Politiske rettigheder 143
 - Opsamling 157
- 6 Eleverne i klassen og på skolen 160
 - Deltagelse på skolen 161
 - Klima, relationer og omgangsformer i klassen og på skolen 179
 - Undervisningens former og aktiviteter 197
 - Opsamling 206
- 7 Uddannelsessystemer og nationale kontekster 208
 - Undervisningens organisering 209
 - Skolernes autonomi 213
 - Undervisningens indhold 216
 - Landenes læreruddannelser 219
 - Prioritering af forskellige formål 221
- 8 Sammenfatning 229

Del B

Hovedresultater af det europæiske modul i ICCS 2016

Introduktion 241

Europæisk identitet 245

Undervisning om Europa 253

Europæisk samarbejde 258

Arbejdskraftens fri bevægelighed i Europa 266

Immigration 276

Opfattelser af EU 285

Fremtidens Europa 294

Egen fremtid 303

Oversigt – europæisk og nordisk perspektiv 307

Litteratur 311

Appendiks – om gennemførelsen af ICCS 312

ICCS-undersøgelserdesign 314

Elevundersøgelsen 315

Skole- og kontekstundersøgelsen 318

Bogens tabeller 319

Tabelfortegnelse 323

Del A

Internationale hovedresultater
af ICCS 2016

1 Introduktion til ICCS 2016

The International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) er en international komparativ undersøgelse, der gennemføres i regi af the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). ICCS har til formål at undersøge, hvordan skolesystemer, skoler og lærere i hele verden forbereder eleverne på deres fremtidige liv som samfundsborgere i deres land og i verden. Denne bog redegør for de internationale resultater af ICCS 2016, der er den anden større internationale gennemførelse af ICCS, idet den første ICCS-undersøgelse var ICCS 2009.

ICCS 2016 undersøger for det første de unges kundskaber og færdigheder inden for politiske, demokratiske og sociale emner, for det andet undersøger den de holdninger, værdier og deltagelsesformer, som de unge borgere knytter til det demokratiske og globaliserede samfund, og for det tredje undersøger den elevernes oplevelse af skolen, klasserummet, undervisningen, lærerne og hinanden som elementer af skolens virke.

ICCS kan i en dansk sammenhæng siges at omhandle de aspekter af skolen, der i den danske folkeskolelovs § 1, stk. 3 omtales som, at: "Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati".

ICCS 2016 er baseret på svar fra mere end 94.000 skoleelever (8. skoleår) fra cirka 3.800 skoler i 24 lande. ICCS har desuden indhentet oplysninger fra mere end 37.000 lærere fra de deltagende skoler samt fra disse skolers skoleledere for at oparbejde en indsigt i de nationale skolekontekster for eleverne. I Danmark er ICCS 2016 baseret på svar fra cirka 6.500 elever fra mere end 300 forskellige 8. klasser fordelt på 185 skoler.

De følgende lande har gennemført ICCS 2016: Belgien (flamsk), Bulgarien, Chile, Colombia, Danmark, Den Dominikanske Republik, Estland, Finland, Holland, Hongkong, Italien, Kroatien, Letland, Litauen, Malta, Mexico, Norge, Peru, Rusland, Slovenien, Sverige, Sydkorea, Taiwan og Tyskland (Nordrhein-Westfalen). De fleste lande medvirkede også i ICCS 2009, og for de landes vedkommende beskriver denne bog også en række udviklingstræk fra 2009 til 2016.

I Danmark gennemføres ICCS på Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse (DPU) ved Aarhus Universitet. Danmarks deltagelse i ICCS 2016 er for perioden 2012-2017 samfinansieret af Aarhus Universitet, Undervisningsministeriet og EU-Kommissionen. Sidstnævnte vedrører specifikt en andel af de internationale omkostninger ved at deltage i ICCS. De hovedansvarlige institutioner for det internationale forskningssamarbejde i ICCS 2016 er the Australian Council for Educational Research og Università degli Studi Roma Tre, Laboratorio di Pedagogia Sperimentale. Dertil kommer en række aktiviteter ved IEA's Data Processing Center i Hamborg samt en række koordinerende processer varetaget af IEA's internationale sekretariat i Amsterdam.

IEA har tidligere gennemført tre undersøgelser, der kan betegnes som forløbere for ICCS 2016. I 1971 gennemførte IEA det såkaldte the Six Subject Study, i 1999 det såkaldte CIVED (the IEA Civic Education Study) og i 2009 første udgave af ICCS. Hvor de to første undersøgelser ikke er indbyrdes sammenlignelige, tilrettelægges ICCS fra 2009 og frem i højere grad med henblik på at opretholde en række identiske forskningsspørgsmål og undersøgelsesmaterialer fra den ene gennemførelse til den næste. Dette gør det fra ICCS 2016 muligt at se på udviklingen i resultater over tid i såvel nationale som internationale kontekster.

Den her foreliggende bog består af to dele, der dækker hver sin delundersøgelse i ICCS 2016. Det forholder sig nemlig således, at der i ICCS 2016 dels indgår en samlet undersøgelse, hvor alle lande medvirker, dels regionale undersøgelser (såkaldte moduler), hvor Danmark deltager i et modul for den europæiske gruppe af lande. Dette modul omfatter de 15 europæiske lande fra ovenstående liste over deltagerlande i ICCS 2016. Den hovedansvarlige institution for det internationale forskningssamarbejde i det europæiske modul i ICCS 2016 er Università degli Studi Roma Tre, Laboratorio di Pedagogia Sperimentale. I øvrigt foregår det europæiske samarbejde i tæt tilknytning til hovedundersøgelsen og de dertil knyttede institutioner, som er nævnt ovenfor.

Første del af bogen (Del A – internationale hovedresultater af ICCS 2016) er baseret på de internationale hovedresultater fra ICCS 2016, der udgives af IEA under titlen *Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report* (Schulz et al., 2018a).

Anden del af bogen (Del B – hovedresultater af det europæiske modul i ICCS 2016) er baseret på hovedresultaterne fra det særlige europæiske modul, der udgives af IEA under titlen *Young People's Perceptions of Europe in a Time of Change* (Losito et al., 2018).

I lighed med de internationale udgivelser har denne bog det hovedformål at beskrive og formidle de første internationale hovedresultater af ICCS 2016. Som antydnet er det også et vigtigt underformål at se på udviklingen i resultaterne over tid ved på en række områder at sammenligne med ICCS 2009. Teksten er i begge dele af bogen udarbejdet med ekstra opmærksomhed på danske og nordiske resultater og perspektiver.

Der henvises til bogens appendiks for uddybende informationer om undersøgelsens tilrettelæggelse og gennemførelse samt for uddybende informationer om de i bogen anvendte tabeltyper og skalaer.

2 Indledning

Det samlede undersøgelsesfelt for ICCS omtales i forskningsdesignet for ICCS som Civic & Citizenship Education (herefter CCE). Når der her tales om *education*, skal det forstås som en meget bred betegnelse for det, der i en skolekontekst kunne betegnes som 'den samfundsorienterede undervisning og de demokratiforberegende aktiviteter', men som også omfatter skolen som et socialt rum uden for klasseværelserne og undervisningssituationerne. CCE rækker dog videre end til denne skolekontekst og til en forståelse af education som uddannelse, idet education i ICCS-sammenhæng er et samlende begreb for forskellige aspekter af opdragelse, uddannelse, dannelse og socialisation i alle de samfundsmæssige, politiske, demokratiske og sociale sammenhænge, som unge 14-årige indgår i eller påvirkes af.

I denne danske bog benyttes den engelske forkortelse CCE også som denne brede samlebetegnelse for det, der undersøges. Det er for at understrege bogens og undersøgelsens relation til de specifikke definitioner og afgrænsninger af CCE, der kendetegner det internationale undersøgelsesdesign for ICCS 2016. Dette er udgivet i bogform under titlen *International Civic and Citizenship Education Study 2016. Assessment Framework* (Schulz et al., 2016). Som konkret afgrænsning af CCE er det som led i udfærdigelsen af dette design blevet besluttet at fokusere på tre forskellige aspekter ved eleverne, nemlig:

- Kundskaber og færdigheder om politik, samfundsforhold, sociale og demokratiske emner
- Engagement og interesse i politik og sociale forhold samt aktiv deltagelse i skole og samfund
- Holdninger, opfattelser og værdier i relation til skole, samfund, politik og demokrati

Denne overordnede inddeling i tre hoveddimensioner af henholdsvis viden, engagement og holdninger præger også indholdet og opdelingen af de kommende kapitler.

Kapitel 3 beskriver og sammenligner elevernes kundskaber og færdigheder inden for sociale, politiske og demokratiske emner. Mange af de te-

stede områder er i en dansk skolekontekst typiske fagrelaterede emner for samfundsfag i 8. klasse, men indholdet i ICCS-testen går også ud over og på tværs af almindelige faggrænser. Testresultaterne må derfor i et undervisningsperspektiv ses som et resultat af flere fags mulige bidrag til elevernes kundskaber og færdigheder i relation til politiske, samfundsmæssige og demokratiske forhold. Dertil kommer, at der i forskellige lande kan være tale om varierende fag og kombinationer af fag. De unge kan naturligvis også opbygge viden og erfaringer om og med samfundsforhold, demokrati og politik i mange andre sammenhænge end lige netop skolen, så i den forstand er testen ikke kun knyttet til skolen og rollen som elev.

Kapitel 4 og 5 beskriver primært de unge som samfundsborgere, idet kapitlerne har fokus på henholdsvis de unges politiske deltagelsesformer og interesse (kapitel 4) og på deres politiske holdninger, værdier og idealer (kapitel 5). Dermed fokuseres på de unge som unge borgere og i den kontekst på de unges opfattelser og forståelser af demokrati, politik og samfundsforhold i lokale, nationale og internationale sammenhænge. Disse to kapitler er med andre ord primært baseret på, at de unge forholder sig til fænomener i samfundet, hvor der dels fokuseres på deres egen interesse for politik og deltagelse i samfundet, dels på deres forståelse af samfundet og borgernes pligter og rettigheder.

Kapitel 6 undersøger de unge som elever i skolesammenhæng og inddrager i den forbindelse også informationer fra skoleledere og lærere om skolen og undervisningen. Det indebærer, at der i kapitel 6 er fokus på elevernes oplevelse af skolen, af lærer/elev-relationer og på elevernes klasserumserfaringer, men i en kontekst, hvor der suppleres med informationer fra skolelederne og lærerne. Kapitel 7 fokuserer også på skolen, men nu mere overordnet ved at se på de respektive nationale skolesystemer og nogle af de mere almene vilkår for skolernes arbejde med CCE i de medvirkende lande. I beskrivelsen af skolen og dens rammer i kapitel 7 er der således et bredere fokus på skolepolitiske prioriteringer og de almene vilkår, der kan have betydning for skolens virke og for synet på, hvordan skolen kan bidrage til den komplekse opgave med at forberede de unge til deres liv som voksne samfundsborgere.

En af de afgørende egenskaber ved internationale komparative undersøgelser er muligheden for både at undersøge forskelle og ligheder i de medvirkende landes resultater. I ICCS 2016 er nogle af de mest markante resultater nogle meget forskellige regionale mønstre i de unges måder at gøre deres engagement, interesser og værdier gældende på. Især unge fra de latinamerikanske lande er generelt mere engagerede og involverede i politiske aktiviteter end unge fra de europæiske og nordiske lande. Det gælder

både, når ICCS-undersøgelsen ser på skolerelaterede ting, som for eksempel værdien af elevindflydelse på skolen og holdningen til aktiviteter på skolen, og når der ses på fænomener uden for skolen, som for eksempel forventet deltagelse i politiske aktiviteter, at deltage i politiske samtaler eller opfattelsen af egen politiske selvtillid (med videre). Tilsvarende regionale forskelle viser sig også i de unges vurderinger af, hvilke handlinger og værdier der kendetegner gode voksne samfundsborgere, hvor de latinamerikanske unge generelt er mere positive over for en række forskellige aspekter af borgernes politiske deltagelse og forskellige former for engagement i samfundslivet. De latinamerikanske unge (og ofte også eleverne fra Taiwan og Sydkorea) har i forhold til disse aspekter en indstilling, der er mere positiv end de samlede internationale gennemsnit (se tabel 8.1 for et større overblik). Også her trækker de europæiske og nordiske lande de internationale gennemsnit ned. Resultaterne peger således på, at der blandt unge cirka 14-årige i verden er forskellige syn på, hvad det indebærer at være en samfundsborger, både aktuelt som ung skoleelev og fremtidshenvendt som kommende voksen borger. ICCS dokumenterer således, at der er forskellige opfattelser af borger og samfund blandt unge i forskellige regioner. Sådanne genkommende og ret systematiske regionale forskelle i elevernes samfundsforståelse og demokratiopfattelser gør det oplagt at pege på betydningen af de regionale kontekster for elevernes opfattelser, hvis man ønsker at forstå eller forklare forskellene. Det bliver i givet fald nærliggende at henvise til, at elevernes forskellige holdninger og værdier må ses i lyset af regionernes forskellige politiske, historiske og sociale kontekster.

På en række områder er resultaterne fra ICCS 2016 direkte sammenlignelige med de tidligere resultater fra ICCS 2009 (for de lande, der også deltog i ICCS 2009). Hovedresultater for udviklingen fra 2009 til 2016 kan ses i oversigtsform i kapitel 8. Bemærkelsesværdigt nok er der i en række tilfælde tale om en tydelig tendens til, at de unge på tværs af regioner ofte udviser de samme forandringstendenser. Det viser sig i de internationale hovedresultater på en række ret forskellige områder på tværs af ICCS-undersøgelserne. Det kan for eksempel nævnes, at der er tale om et stigende gennemsnitligt niveau for testresultaterne i over halvdelen af de 18 medvirkende lande. Samtidig har intet land et statistisk signifikant fald i testresultaterne. Dertil kommer en række andre internationale tendenser, der både i indhold og antal forekommer ganske bemærkelsesværdige. Et andet af de mest markante eksempler vedrører omfanget af de unges politiske samtaler med forældre og venner (se tabel 4.5 og tabel 8.2). Her udviser 12 lande markante og statistisk signifikante stigninger, og intet land

har en statistisk signifikant tilbagegang. De danske elever ligger øverst på undersøgelsens skala for politiske samtaler og udviser samtidig en meget markant stigning siden 2009. Et tredje lige så klart internationalt eksempel vedrører de unges holdninger til etniske mindretals rettigheder, hvor 17 lande har statistisk signifikante stigninger i positive opfattelser, mens intet land udviser en statistisk signifikant tilbagegang (se tabel 5.17 og 8.2). Et fjerde eksempel drejer sig om de unges politiske selvtillid (troen på, at man forstår og kan forholde sig til politik), der er steget klart i 13 lande. Her har kun ét land en statistisk signifikant tilbagegang (se tabel 4.3 og 8.2). Lignende fællestræk ses bemærkelsesværdigt nok også på forhold internt i skolen, hvor 12 lande udviser statistisk signifikant forbedrede forhold mellem lærere og elever (se tabel 6.11 og 8.2). Med andre ord er der i ICCS 2016 en række eksempler på ensartede udviklingstræk på tværs af lande og regioner, der både vedrører de unges opfattelser af sig selv og af fænomener i samfund og skole.

ICCS 2016 får med andre ord identificeret nogle internationale tendenser med klare lighedstræk i de måder, hvorpå de unge forholder sig til sig selv, deres skole og deres samfund. Det er ganske bemærkelsesværdigt, da man ud fra den ovenstående generelle indsigt i systematiske regionale forskelle og deres (formodede) baggrund i regionale forhold lige netop ikke ville forvente at finde denne type af mere ensartede tendenser på tværs af så forskellige lande og regioner som de medvirkende i ICCS 2016. Nu er det naturligvis heller ikke sikkert, at der i alle tilfælde kan findes en fælles forklaring på de ensartede tendenser, da de i sig selv vedrører meget forskellige ting. Nogle af de fælles træk kan måske hænge sammen med, at grundskolerne rundt om i verden over de senere år har fokuseret mere på dette område af skolens virke, men de kan også hænge sammen med, at forskellige nationale debatter og politiske og sociale omstændigheder uden for skolen har tilskyndet de 14-årige rundt om i verden til at interessere sig mere for politik og demokrati. Det skal dog i denne forbindelse understreges, at denne bog primært har til formål at præsentere undersøgelsens resultater, ikke at vurdere eller forklare dem. Som et helt overordnet resultat af ICCS 2016 er det imidlertid som påvist sådan, at der kan peges på både internationale forskelle og internationale ligheder. Det er således også disse internationale forskelle og ligheder, der samtidig udgør konteksten for de danske elevers resultater – og ikke mindst for en forståelse og vurdering af dem.

I Danmark og i Norden ligger eleverne som nævnt i de fleste tilfælde under de samlede internationale gennemsnit, men typisk tæt på de europæiske gennemsnit. Der findes imidlertid også en række ganske klare und-

tagelser, hvor de danske elever ligger over de internationale gennemsnit. Først og fremmest opnår de danske elever det højeste gennemsnitsresultat for kundskaber og færdigheder (kapitel 3). De danske elever har desuden en mere positiv indstilling over for følgende områder, når der sammenlignes med elever fra andre lande:

- Politiske samtaler med forældre og venner (tabel 4.5) (Danmark højest)
- Oplevelse af klasserummet som åbent for diskussion (tabel 6.9) (Danmark højest)
- Ligestilling mellem køn (tabel 5.15) (Danmark fjerdehøjest)
- Lærer/elev-relationer (tabel 6.11) (Danmark femtehøjest)

En fællesnævner for disse fire områder er, at de handler om sociale relationer, hvor man kan tale om, at former for 'demokratiske relationer' udfolder sig i dialogen med forældre, venner og klassen samt i relationer imellem køn og imellem lærere og elever.

Hvis man mere overordnet skal gengive de danske resultater for undersøgelsens hovedområder i punktform, kan der peges på følgende inden for tre tematikker:

Testresultater (kapitel 3)

- Eleverne i Danmark, Taiwan, Sverige og Finland opnår de højeste testresultater af alle på en test om kundskaber og færdigheder i relation til forståelse af politik, samfundsforhold og demokrati.
- Danske drenge har det højeste testgennemsnit af alle landes drenge. Danske piger deler det højeste niveau for piger med pigerne i Sverige, Taiwan og Finland.

Samfund og demokrati (kapitel 4 og 5)

- De danske elever er de elever i undersøgelsen, som taler mest med forældre og venner om politiske og sociale emner. Fra 2009 til 2016 ses en stor stigning i andelen af danske elever, som har politiske samtaler.
- I Danmark, Sverige og særligt Norge er eleverne blandt de europæiske elever, som i højest grad forventer at stemme ved kommunale, nationale og europæiske valg som voksne. I Danmark og Sverige findes de største stigninger fra 2009 til 2016 i andelen af elever, som forventer at stemme som voksne.
- Generelt værdsætter de danske elever mest de holdninger og værdier hos voksne borgere, der kan betegnes som konventionelle: at gode voksne

borgere overholder loven, udviser respekt for myndighederne og sikrer deres familie økonomisk. De danske elever lægger også stor vægt på, at man skal respektere andres ret til at have egne meninger.

- De svenske og danske elever er blandt de europæiske elever, som interesserer sig mest for politiske og sociale spørgsmål. I alle europæiske lande er interessen for politik dog ret lav.
- De danske elever er de elever i undersøgelsen, som i lavest grad identificerer sig med den involverede borgers engagerede, aktive og deltagende indstilling.
- De nordiske lande er blandt de lande, hvor eleverne i lavest grad forventer at deltage i politiske aktiviteter uden for skolerne, uanset om disse aktiviteter er lovlige eller ulovlige.
- De danske og særligt finske elever er blandt de elever, som har den største tillid til andre mennesker.
- Eleverne fra de nordiske lande er blandt de elever i undersøgelsen, som er mindst bekymrede over globaliseringens potentielle trusler.
- I Norden findes nogle af de mest anerkendende holdninger til kønnes ligestilling.
- I Norden er det de danske elever, som i lavest grad går ind for lige rettigheder for alle etniske grupper.

Skole og klasserum (kapitel 6 og 7)

- Andelene af danske elever, som har stemt til elevråd og deltaget i beslutninger på skolen, er fra 2009 til 2016 (svagt) stigende. De danske elever ligger her lidt over det internationale gennemsnit, men væsentligt under de norske og svenske resultater.
- De danske elever vurderer i lavere grad end de fleste andre landes elever, at deres indflydelse på skolen har en positiv værdi. Fra 2009 til 2016 er de danske elevers vurdering af værdien af deres indflydelse blevet mindre positiv.
- De danske elever ligger markant under det internationale gennemsnit med hensyn til deres forventede deltagelse i aktiviteter på skolen. I Sverige og Finland findes tilsvarende lave resultater.
- De danske elever er de elever, som oplever det mest åbne klasserum med hensyn til diskussion og meningsudveksling. Denne åbenhed er blevet lidt mindre siden 2009.
- Danske elever oplever i høj grad gode relationer mellem lærere og elever.

- Ifølge skolelederne er der mindre variation i de udbud af politiske aktiviteter uden for skolen, som danske skoler tilbyder eleverne at deltage i, når der sammenlignes med andre lande.
- Danske skoleledere lægger i meget høj grad vægt på kritisk tænkning og faglighed som formål med CCE, mens alle aspekter af elevernes deltagelse tillægges lille vægt.

Ovenstående resultater er et udvalg af de resultater, der præsenteres og beskrives nærmere i de kommende kapitler. Det vil ofte ske ved hjælp af tabeller, hvor landene er ordnet efter faldende resultater; fra de højeste gennemsnit til de laveste. Det skal derfor understreges, at høje og lave placeringer på de anvendte skalaer ikke uden videre kan udlægges som lig med enten gode eller dårlige resultater. Når man ser på resultaterne af en undersøgelse som ICCS 2016, er det nemlig vigtigt at tage i betragtning, at der i mange tilfælde er tale om resultater, der kan vurderes og udlægges forskelligt. Politik og demokrati handler grundlæggende om forskelle i politiske og ideologiske holdninger, værdier og prioriteringer, hvilket også kan og vil præge forskellige vurderinger af resultaterne.

Med denne bog tilbydes generelt et aktuelt fokus på de unges holdninger og værdier i relation til samfund og skole og ikke mindst på skolernes bestræbelse på at gøre eleverne til demokratiske borgere. Når det er interessant at undersøge 14-årige, hænger det naturligvis også sammen med, at sagen vedrører den undersøgte unge generations forestillinger om det fremtidige samfund. De unge i undersøgelsen er både som skoleelever og samfundsborgere i det aktuelle samfund i færd med at forme og danne deres samfundsforståelse og politiske opfattelser på måder, som kan vise sig at få betydning i og for fremtiden. Fremtiden må vise, hvad der er de langtidsholdbare tendenser.